

NAV`E – STOKS TENGAMASIGA QO`YILGAN
CHEGARAVIY MASALA

Ediyev Sherdor - Shahrizabz davlat pedagogika instituti talabasi

Ahmatov Rustam - Shahrizabz davlat pedagogika instituti talabasi

*Shahnoza Umarova Xolmurod qizi – Shahrizabz davlat pedagogika instituti,
matematika o`qitish metodikasi kafedrası o`qituvchisi*

*Mirzayeva Shahlo Abdurahmonovna – Shahrizabz davlat pedagogika instituti,
matematika o`qitish metodikasi kafedrası o`qituvchisi*

E-mail: shaxnozau22@gmail.com

ORCID raqami:0009-0002-8686-088X

$\Omega - R^n$ dagi chegaralangan $\partial\Omega$ chegaraga ega bo`lgan soha bo`lsin. $u = (u_1, u_2, \dots, u_n)$ orqali $Q = \Omega \times (0, T)$ da aniqlangan u vektorni (vektor tezlikni) belgilaymiz.

$$\frac{\partial u}{\partial t} = u' = \{u'_1, u'_2, \dots, u'_n\} = \left\{ \frac{\partial u_1}{\partial t}, \dots, \frac{\partial u_n}{\partial t} \right\},$$

$$D_i u = \{D_i u_1, \dots, D_i u_n\} = \left\{ \frac{\partial u_1}{\partial x_1}, \dots, \frac{\partial u_n}{\partial x_n} \right\}, \text{ deb olamiz.}$$

$$\Delta u = \{\Delta u_1, \dots, \Delta u_n\}.$$

Nav`e – Stoks tenglamasi evolyusion holda quyidagi ko`rinishga ega:

$$\frac{\partial u}{\partial t} - \nu \Delta u + \sum_{i=1}^n u_i D_i u = f - \text{grad } p \quad (\nu > 0), \quad \text{div } u = 0 \quad (\text{ya`ni } \sum_{i=1}^n D_i u_i = 0), \text{ chegaraviy}$$

va boshlang`ich shartlar quyidagicha: (ya`ni Σ da $u_i = 0, i = 1, 2, \dots, n$),
 $u = 0 \quad \Sigma = \partial\Omega \times (0, T) \quad u(x, 0) = u_0(x) \quad \Omega$ da (ya`ni $x \in \Omega$ da
 $u_i(x, 0) = u_{0i}(x), i = 1, 2, \dots, n$) Ushbu masala shundan iboratki, yuqoridagi shartlarni qanoatlantiruvchi u va p funksiyalar topilsin (p bu yerda o`zgarmas yig`indi aniqligida topiladi).

Yuqoridagi tenglama Koshi – Kovalevskaya tipidagi tenglama emas, chunki tenglamada $\frac{\partial p}{\partial t}$ hosila qanashmayapti. Endi biz masalaning kuchsiz yechimi yoki turbulent yechimi tushunchasini aniqlaymiz. Buning uchun bizga quyidagi belgilashlar kerak bo`ladi:

$u = 0 \quad \Sigma = \partial\Omega \times (0, T)$ da (ya`ni Σ da $u_i = 0, i = 1, 2, \dots, n$), $u(x, 0) = u_0(x) \quad \Omega$ da (ya`ni $x \in \Omega$ da $u_i(x, 0) = u_{0i}(x), i = 1, 2, \dots, n$)

Ushbu masala shundan iboratki, yuqoridagi shartlarni qanoatlantiruvchi u va p funksiyalar topilsin (p bu yerda o'zgarmas yig'indi aniqligida topiladi). Yuqoridagi tenglama Koshi – Kovalevskaya tipidagi tenglama emas, chunki tenglamada $\frac{\partial p}{\partial t}$ hosila qatnashmayapti. Endi biz yuqoridagi masalaning kuchsiz yechimi yoki turbulent yechimi tushunchasini aniqlaymiz. Buning uchun bizga quyidagi belgilashlar kerak $H^s(\Omega)$, $s \geq 0$ fazolarni qaraymiz (bu yerda s butun ham butun bo'lmagan son ham bo'lishi mumkin). $(H^s(\Omega))^n$ fazoda skalyar ko'paytmani quyidagicha olamiz:

$$((u, v))_s = \sum_{i=1}^n (u_i, v_i)_{H^s(\Omega)}$$

$W_s = V$ ni $(H^s(\Omega))^n$ dagi yopilmasi, $\|u\|_s = ((u, u))_s^{1/2}$. Xususan, $W_1 = W$, $\|u\|_1 = \|u\|$ deb olamiz. U holda agarda $s > 1$ bo'lsa, $W_s \subset W \subset H$. Bu fazolarning har biri keyingisiga zich. H fazoni uning qo'shmasi bilan tenglashtirib olamiz: $H' = H$. Biz H ustida W', W'_s larni ham tenglashtirib olishimiz mumkin edi. Demak, $W_s \subset W \subset H \subset W' \subset W'_s$. W' fazo (W'_s ham) $D'(\Omega)^n$ fazoning faktor fazosi bo'ladi.

Agar $v \in W_s$ bo'lsa, u holda $v_i \in H_0^s(\Omega)$ va demak, $s > \frac{1}{2}$ da $\partial\Omega$ da $v_i = 0$ bo'ladi. Shunday qilib, yuqoridagi shartlarni deyarli barcha t larda W da yotish sharti deb tushunish mumkin. Endi $a(u, v) = \sum_{i,j=1}^n \int_{\Omega} \frac{\partial u_j}{\partial x_i} \frac{\partial v_j}{\partial x_i} dx$, $u, v \in W$,

$b(u, v, w) = \sum_{i,j=1}^n \int_{\Omega} u_k (D_k v_i) w_i dx$ deb olamiz. Bu u, v, w vektorlar uchun mos integrallar yaqinlashadi; bu sababli quyidagi lemmani keltiramiz.

Lemma. Uch chiziqli forma $u, v, w \rightarrow b(u, v, w)$ $W \times W \times (W \cap (L_n(\Omega))^n)$ da uzluksiz.

Isboti. Haqiqatan ham, agar $u \in W$ bo'lsa, u holda $u_i \in H_0^1(\Omega)$ va demak, Cobolev teoremasiga ko'ra $u_i \in L_q(\Omega)$, $\frac{1}{q} = \frac{1}{2} - \frac{1}{n}$ ($n = 2$ da q chekli va ixtiyoriy)

. Oson ko'rish mumkinki, $\left| \int_{\Omega} u_k (D_k v_i) w_i dx \right| \leq \|u_k\|_{L_q(\Omega)} \|D_k v_i\|_{L_2(\Omega)} \|w_i\|_{L_n(\Omega)}$,

Shunday qilib, $((L_q(\Omega))^n \times W \times (L_n(\Omega))^n)$ da uzluksiz ekanligi isbotlandi.

Masalan, $n = 2$ da quyidagi baholashni olamiz

$$\left| \int_{\Omega} u_k (D_k v_i) w_i dx \right| \leq \|u_k\|_{L_4(\Omega)} \|D_k v_i\|_{L_2(\Omega)} \|w_i\|_{L_4(\Omega)}$$

1-masala. Ushbu $f \in L_2(0, T; (H^{-1}(\Omega))^n)$; $u_0 \in H$ funksiyalar berilgan bo'lsin.

$\frac{\partial u}{\partial t} - \nu \Delta u + \sum_{i=1}^n u_i D_i u = f - \text{grad } p$ ($\nu > 0$), tenglamani $u(0) = u_0$ boshlang'ich shartni qanoatlantiruvchi hamda $p \in D'(Q)$, $u \in L_2(0, T; W) \cap L_\infty(0, T; H)$ bo'lgan u va p funksiyalar topilsin.

Eslatma. yuqoridagi shartdagi u ni $L_\infty(0, T; H)$ yotishi suniy ko'rinishi mumkin, haqiqatan ham u masalani qo'yilishiga muhim rol o'ynamaydi; ammo biz yechimni mavjudligini ushbu sinfda isbotlaymiz. Shunday qilib, eslatmada aytilgan ediki $u \in L_2(0, T; W)$ shart qaysidir ma'noda yuqoridagi shartlarni o'z ichiga oladi. W fazoga ikki xil ta'rif berish mumkin:

birinchi ta'rif: $W = V$ ni $(H^1(\Omega))^n$ da yopilmasi ;

ikkinchi ta'rif: $W = \{v : v \in (H_0^1(\Omega))^n, \text{div } v = 0\}$.

Bu ta'riflar ekvivalent. Haqiqatan ham, ikkinchi ta'rifdagi fazoni \tilde{W} orqali belgilaymiz. Tushunarliki, $W \subset \tilde{W}$; $\tilde{W} \subset W$ ham ekanligini ko'rsatamiz. $L - \tilde{W}$ dagi uzluksiz chiziqli forma hamda W da nolga teng bo'lsin; Xan-Banax teoremasiga ko'ra L ni (yagona ko'rinishda emas) quyidagi ko'rinishda ifodalash

mumkin: $L(v) = \sum_{i=1}^n (L_i, v_i)$, $L_i \in H^{-1}(\Omega)$. Shunday qilib L W da nolga teng, u holda albatta V da ham, u holda de Ram ning qo'shmalik haqidagi teoremasiga ko'ra : $L_i = \frac{\partial S}{\partial x_i}$, $S \in D'(\Omega)$. Ammo ko'rsatish mumkinki, u holda $S \in L_2(\Omega)$ va bu

shartlarda $L(v) = \sum_{i=1}^n \left(\frac{\partial S}{\partial x_i}, v_i \right) = -(S, \text{div } v) = 0 \quad \forall v \in \tilde{W}$. Bundan esa $\tilde{W} \subset W$ kelib

chiqadi. Eslatma. 1-masala aniq ta'riflanishiga qaramasdan bitta ikki ma'noli fikr bor: bizda u' va p ga nisbatan hech qanday ma'lumot mavjud emas, faqat Q da

$u' + \text{grad } p = \nu \Delta u + \sum_{i=1}^n u_i D_i u + f$ ($\nu > 0$) munosabat mavjud, bundan shartni ma'nosi

yo'q. Agar biz $\varphi \in V$ deb olsak, u holda $(\text{grad } p, \varphi) = 0$ ($D'(0, T)$ da) m va quyidagi tenglikka keladi $(u', \varphi) = -\nu a(u, \varphi) - b(u, u, \varphi) + (f, \varphi)$. Qiyinchiliksiz ko'rish mumkinki, $b(u, u, \varphi) = -b(u, \varphi, u)$, shunday qilib, ushbu munosabatga ekvivalent $(u', \varphi) = -\nu a(u, \varphi) + b(u, \varphi, u) + (f, \varphi)$

$X - V$ ni $(W^{1, n/2}(\Omega))^n$ dagi yopilmasi bo'lsin, u holda

$$|b(u, \varphi, u)| \leq c_1 \|u\|_{(L_q(\Omega))^n} \sum_{i,j=1}^n \|D_i \varphi_j\|_{L_{n/2}(\Omega)} \leq c_2 \|u\|^q \|\varphi\|_X$$

bo`ladi va demak, $b(u, \varphi, u) = (g, \varphi)$, $\|g\| \leq c \|u\|^q$, bu yerdan, $g \in L_1(0, T; X')$. $u' \in L_2(0, T; V') + L_1(0, T; X')$ kelib chiqadi. Shunday qilib, quyida ma`noga ega (masalan, X' da) Quyida biz bu barchasini aniqlashtiramiz, ko`ramizki, $n = 2$ da yuqorida ko`rsatilgan interpretatsiya (talqin) juda soddalashadi.

Eslatma 1-masalani tabiiy ravishda boshqacha ta`riflashga imkon beradi.

2-masala. $f \in L_2(0, T; W')$, $u_0 \in H$ ifoda bilan ustma-ust tushadi). Shunday u funksiya qidiriladiki, $u \in L_2(0, T; W) \cap L_\infty(0, T; H)$ ifoda bilan ustma-ust tushadi.

$(u', v) + va(u, v) + b(u, u, v) = (f, v) \quad \forall v \in W \cap (L_n(\Omega))^n, \quad u(0) = u_0.$ 2.3.-eslatma. (2.1.31) shart 2.2.-esatmadagi kabi talqin qilinadi; 1-lemma $b(u, u, v)$ formaga ma`no berish uchun foydalaniladi.

Eslatma. Yuqorida keltirilgan ikkita ta`rifni (formulirovkani) ekvivalent ekanligini isbotlaymiz. Agar u – 1-masalaning yechimi bo`lsa, u holda barcha $\varphi \in V$ lar uchun bajariladi. Bu yerdan $W \cap L_n(\Omega)^n$ da limitga o`tib quyidagini hosil qilamiz; shunday qilib, u 2-masalaning yechimi ekan.

Aksincha, u – 2-masalaning ya`ni tenglamaning yechimi bo`lsin, u holda agar biz $u' - v\Delta u + \sum_{i=1}^n u_i D_i u - f = S$, deb olsak, u holda $S \in (D'(\Omega))^n$ da yotadi va $(D'(0, T))^n$ da $\forall \varphi \in V$ uchun $(S, \varphi) = 0$ Bu yerdan, $S = -grad p$, $p \in D'(Q)$ kelib chiqadi.

Quyida ushbu natijalar isbotlanadi. 2.1-teorema. 2-masalaning u yechimi mavjud (chekli ixtiyoriy $T > 0$ da). Bu masalaning yechimini yagonaligi esa ochiq qoladi; shu sababli quyidagi teorema isbotlanadi. 2.2-teorema. Agar o`lchov $n = 2$ bo`lsa, u holda 2-masala yagona yechimga ega. Bulardan tashqari quyidagi teorema ham isbotlanadi. 2.3-teorema. Agar o`lchov $n = 2$ bo`lsa, u holda 2-masala yechimini nol o`lchovli to`plamda to`g`rilash orqali $[0, T] \rightarrow H$ funksiya kabi uzluksiz bo`ladi; bunda H da $t \rightarrow 0$ da $u(t) \rightarrow u_0$ bo`ladi.

Fazoning o`lchovi $n = 2$ bo`lsin. Qo`yilgan masala yechimini yagonaligini isbotlaylik.

Bizga bir nechta lemmalar kerak bo`ladi.

Lemma Agar $n = 2$ bo`lsa, u holda shunday $c(\Omega)$ o`zgarmas mavjudki, $\forall v \in H_0^1(\Omega)$ uchun $\|v\|_{L_4(\Omega)} \leq c(\Omega) \|v\|_{H_0^1(\Omega)}^{1/2} \|v\|_{L_2(\Omega)}^{1/2}$ bo`ladi. Isboti. munosabatni $v \in D(\Omega)$ uchun isbotlash etarli; v ni Ω dan tashqarida nol qilib davom ettiramiz va tengsizlik quyidagi tengsizlikdan kelib chiqadi:

$\|v\|_{L_4(R^2)} \leq 2^{1/2} \|v\|_{L_2(R^2)}^{1/2} \left(\sum_{i=1}^2 \|D_i v\|_{L_2(R^2)}^2 \right)^{1/2}$. Biz ushbu $v^2(x) = 2 \int_{-\infty}^{x_i} v(D_i v) dx_i$ tenglikdan

quyidagi munosabatlarni hosil qilamiz: Bu yerda

$$v_1(x_2) = \int_{-\infty}^{\infty} |v| |D_1 v| dx_1 \quad \text{va} \quad v_2(x_1) = \int_{-\infty}^{\infty} |v| |D_2 v| dx_2. \text{ Demak,}$$

$$\int_{R^2} v^4(x) dx \leq 4 \int_R v_1(x_2) dx_2 \int_R v_2(x_1) dx_1 \leq 4 \|v\|_{L_2(R^2)} \|D_1 v\|_{L_2(R^2)} \|v\|_{L_2(R^2)} \|D_2 v\|_{L_2(R^2)}.$$

Bu yerdan xususan, yuqoridagi kelib chiqadi.

Lemma. Agar $n=2$ va $u \in L_2(0, T; W) \cap L_\infty(0, T; H)$ bo'lsa, u holda

$$\sum_{i=1}^2 u_i D_i u \in L_2(0, T; W').$$

Isboti. Agar $\varphi \in W$ ($\|\varphi\| - W$ dagi norma) bo'lsa, u holda

$$\left(\sum_{i=1}^2 u_i D_i u, \varphi \right) = - \left(\sum_{i=1}^2 u_i D_i \varphi, u \right). \quad \text{Bu yerdan}$$

$$\left| \left(\sum_{i=1}^2 u_i D_i u, \varphi \right) \right| \leq c_1 \|u\|_{(L_4(\Omega))^2}^2 \|\varphi\| \leq c_2 \|u\| \|u\| \|\varphi\| \quad \text{va,} \quad \left\| \sum_{i=1}^2 u_i(t) D_i u(t) \right\|_{W'} \leq c_2 \|u(t)\| \|u(t)\|,$$

bundan kelib chiqadi, chunki $t \rightarrow \|u(t)\|$ funksiya $L_2(0, T)$ da yotadi, $t \rightarrow |u(t)|$ funksiya esa $L_\infty(0, T)$ da yotadi. $n=2$ da $u' \in L_2(0, T; W')$ kelib chiqadi; shunday qilib, quyidagi teorema isbotlandi.

2.4-teorema. 2-masalaning ixtiyoriy yechimi uchun $n=2$ da quyidagi munosabat o'rinli: $u' \in L_2(0, T; W')$. 2.3-teorema $u \in L_2(0, T; W)$, va izlar haqidagi teoremalardan (Lions – Madjenes [1], 1-bob) kelib chiqadi. 2.2-teoremaning isboti. u va u^* ikkita yechim va $w = u - u^*$ bo'lsin. U holda $\forall v \in W$ (shunday qilib $W \subset (L_2(\Omega))^2$!) uchun $(w', v) + va(w, v) + b(w, u, v) + b(u, w, v) - b(w, w, v) = 0$. bizga ma'lumki, $w' \in L_2(0, T; W')$, u holda $v = w(t)$ deb olishimiz mumkin va t bo'yicha integrallab, quyidagi tenglikni hosil qilamiz:

$$\frac{1}{2} |w(t)|^2 + v \int_0^t a(w, w) d\sigma + \int_0^t [b(w, u, w) + b(u, w, w) - b(w, w, w)] d\sigma = 0. \quad \text{Ammo}$$

$b(u, w, w) = 0, b(w, w, w) = 0$. U holda quyidagi ko'rinishda keladi:

$$\frac{1}{2} |w(t)|^2 + v \int_0^t \|w(\sigma)\|^2 d\sigma = - \int_0^t b(w, u, w) d\sigma. \quad \text{Bu yerdan}$$

$$\left| \int_0^t b(w, u, w) d\sigma \right| \leq c_3 \int_0^t \|w(\sigma)\|_{(L_4(\Omega))^2}^2 \|u(\sigma)\| d\sigma \leq c_4 \int_0^t |w(\sigma)| \|w(\sigma)\| \|u(\sigma)\| d\sigma \leq \\ \leq v \int_0^t \|w(\sigma)\|^2 d\sigma + c_5 \int_0^t \|w(\sigma)\|^2 \|u(\sigma)\|^2 d\sigma.$$

$$|w(t)|^2 \leq 2c_5 \int_0^t \|u(\sigma)\|^2 |w(\sigma)|^2 d\sigma, \text{ bu yerdan } w=0 \text{ kelib chiqadi.}$$

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Nishonov J. Umarova Sh. “Differensial tenglama fanini o’qitishda dasturlash tillaridan foydalanib o’qitish” xalqaro ilmiy amaliy konferensiya
2. “Примеры свойств линейных непрерывных функционалов в $C(E)$ ” Ш. Умарова-Kesh ziyosi, 2024
3. “Umumlashgan funksiyalar fazosi tasnifi” Umarova Sh “Matematikaning zamonaviy masalalari: muammo va yechimlari” respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari
4. “Regulyar umumlashgan funksiyalarning tasnifi” Umarova Sh “Amaliy matematikaning zamonaviy muammolari va istiqlovlari” konferensiya
5. S. Sultonov, A. Amirov, I. Umarov “Matematikani qanday o’rgatish bo’yicha 15 ta strategiya” konferensiya.
6. S. Sultonov “Van Hiele nazariyasining planimetriya elementlariga tatbiqning analizi” central Asian research journal